

Türk Dervişi Yunus Emre'de Bezirgân Dindarlığın Eleştirisi

Criticism of Bezirgan Piety in Turkish Dervish Yunus Emre

Emrah DİNDİ

Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, Department of Tefsir, İzmir, Turkey

öz

Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesinde aynı şekilde Yesevî öğretinin yayılmasında büyük etkileri olan Yunus Emre'nin dinî düşünce sisteminin incelenmesi ve araştırılması kuşkusuz büyük önem arz etmektedir. Onun dinî, tasavvufî, ahlakî, sosyal, kültürel, siyasî, tarihî, ilmî ve edebî kişiliğiyle ilgili bugüne kadar yüzlerce makale, onlarca kitap kaleme alınmıştır. Ne var ki esnaf ve tüccar anlayışıyla, bağ bahçe, huri ve gılman beklentisi ve cehennem azabı korkusu ve endişesiyle Tanrı'ya kulluk eleştirisine dair şimdiki kadar araştırdığımız kadarıyla bir çalışma henüz yapılmamıştır. O bakımdan bu çalışmada, Yunus Emre'nin farklı nüsha ve baskılarından oluşan Risaletü'n-Nushiye'si ve Divan'ında Tanrı'ya tüccar anlayışıyla yapılan kulluk eleştirisi irdelenmiştir. Bu yönüyle araştırma, alana yeni katkılar sunan otantik ve özgün bir çalışma özelliğindedir. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı bu araştırma sonucunda, Yunus Emre tarafından, sûfilerin ve zahir şeriat ehlinin özden, Tanrısal sevgiden, samimiyet ve ihlâstan yoksun dindarlık anlayışının; cennet nimetlerine ve cehennem korkusuna, Ben'in çıkar ve kârına dayalı şekil ve görüntüde kalan dinî tutum ve tavırlarının yadsındığı; tam tersine salt sevgi ve saygıdan kaynaklanan Tanrı'ya kulluğun ise öncelendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Cennet, Cehennem, Bezirgân Dindarlık, Eleştiri

ABSTRACT

No doubt, it has great importance to examine and study the religious thought system of Yunus Emre, who had great impacts on the Islamization and Turkification of Anatolia and the spread of Yesevi School. Hundreds of articles and tens of books have been written about his religious, mystical, moral, social, cultural, political, historical, scientific, and literary personality. However, as far as we investigated, there has not been any study so far that was conducted on the criticism of worshipping God with the understanding of tradesmen and merchants, the expectation of vineyards and gardens in the paradise, houris and gilmans, and the fear and anxiety of the hellfire. In this respect, the criticism of serving to God made with the understanding of being a merchant in Risaletü'n-Nushiye and Divan, which consist of different copies and editions of Yunus Emre, was examined in the present study. In this context, the study had an authentic design and is an original study offering new contributions to the field. As a result of this study, in which the literature review method was employed, it was found that Yunus Emre denied the understanding of piety that lacked essence, divine love, sincerity, and sincerity of the Sufis and the people of the apparent sharia, the religious attitudes, which remained only in shape and mere appearance, based on the demand for heaven and the fear of hell, the interest and profit of the self, and on the contrary, it was found that serving to God, which stemmed from pure love and respect, was prioritized.

Keywords: Yunus Emre, Heaven, Hell, Bezirgan Piety, Criticism

Giriş

Orta Çağ'ın büyük Türk düşünürü Yunus'un (ö. 720/1320 [?]) şiirlerinde, insanın kuşku ve şüphe içinde oluşu, dünya hayatı, ilahî aşk, vuslat, müşâhede, mücahede, vahdet-i vücûd, vahdet-i şuhûd, her şeyin insanda dürülmüş olması, birlik ve dirlik, dünya ve insanın fanîliği, ecel, ölüm, ölüm sonrası, kabir hayatı, cennet, cehennem, hesap, mizan, ahiret yaşamı, ömrü boşa geçirme, dört kapı kırk makam yani şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamları, insanın topraktan yaratılması, aslından kopması dünyaya gelişle yabancılaşması, kimseye hor bakmama, herkesi eşit görme, alçak gönüllü olma, gurur, kin ve kibirli olmama, öfkelenmeme, düşmanlık beslememe, biçim ve görüntüye aldanmama vb. dinî, tasavvufî, ahlakî konular ele alınmıştır. Yesevî öğretinin yayılmasında aynı şekilde Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesinde büyük etkileri olan Horasanlı Türkmen Şeyhi olan Yunus Emre'nin dinî düşünce sisteminin incelenmesi ve araştırılması kuşkusuz büyük önem arz etmektedir. Alan yazın tarandığında onun dinî, tasavvufî, ahlakî, sosyal, kültürel, siyasî, tarihî, ilmî ve edebî kişiliğiyle ilgili bugüne kadar yüzlerce makale, onlarca kitabın kaleme alındığı görülür. Cemal Kurnaz'a ait yayınlanmış bir makalede genel olarak *Yunus Emre'de Tenkit*'ten söz edilmiş olsa da aynı şekilde İsmail Taş'a ait *Yesevî ve Yunus'ta Sufî Eleştirisi* adlı yayınlanmış bir bildiri yer alsa da bu bilimsel ürünlerde bir dindarlık biçimi olan esnaf ve tüccar anlayışıyla, bağ bahçe, huri ve gılman beklentisiyle, kıyamet, ka-bir, sorgu sual, zebani, cehennem azabı korkusuyla Tanrı'ya kulluk anlayış ve eleştirisine dair şimdiki kadar araştırdığımız kadarıyla bir çalışmaya henüz rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, Yunus

Geliş Tarihi/Received: 27.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 16.11.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Emrah DİNDİ
E-posta: emrah.dindi@deu.edu.tr

Atf: Dindi, E. (2022). Türk Dervişi Yunus Emre'de Bezirgân Dindarlığın Eleştirisi. *Turcology Research*, 73, 255-264.

Cite this article: Dindi, E. (2022). Criticism of Bezirgan Piety in Turkish Dervish Yunus Emre. *Turcology Research*, 73, 255-264.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Emre'nin farklı nüsha ve baskılarından oluşan *Risaletu'n-Nushiye*'si ve *Divan*'ında Tanrı'ya bezirgân/tüccar anlayışıyla yapılan kulluk eleştirisi etraflıca irdelenmektedir.

Doküman incelemesi yöntemiyle ele alacağımız bu araştırmanın, Yunus Emre'nin Tanrı'ya sevgi ve saygıdan, temel insanlık değerlerinden ve ahlaktan yoksun çıkarıcı ve faydacı dindarlık eleştirisini, başka bir deyişle Tanrısal coşku ve tecrübeyi merkeze alan âşıkların, içinde bulunduğu sûfi toplumun ve zahir şeriat ehlinin davranışlarını, ahlakî bilinç ve sorumluluk oluşturmeyen Tanrı ve din anlayışlarını yargılamasını yani öz eleştiri yapmasını ortaya koyuyor olması yönüyle otantik ve özgün bir çalışma özelliğinde olduğunu düşünmekteyiz. Araştırmanın sonucunda sûflerin ve zahir şeriat ehlinin özden, Tanrısal sevgi, samimiyet ve ihlâstan yoksun dindarlık anlayışının; başka bir deyişle cennet metâi (nimetleri) ve cehennem korkusuna, Ben'in çıkar ve kârına dayalı şekil ve görüntüde kalan dinî tutum ve tavırlarının bu Türk dervîşi tarafından yadsınıp yadsımadığının yahut nasıl yadsındığının; tam tersine Tanrı'ya salt saygı ve sevgiden kaynaklanan kulluğu ise öncelenip öncelenmediğinin ortaya çıkacağını, bu yönüyle literatüre yeni katkılar sunacağını ümit etmekteyiz.

Bezirgân Dindarlık Anlayışı ve Eleştirisi

Sûfilerde, ham sofulara ve şeriat bilgilerine karşı gösterilen tepki ve protestolar tarihte önemli bir yer işgal eder. Yıllarca tarikat erleriyle şeriat adamları birbiriyle anlaşamamışlar, birincilerin daha hür, daha geniş ve esnek düşüncelerine karşı, ikinciler, kaba ve sert bir tavırla, kin ve nefretle bu gönül adamlarını küfürle suçlamışlardır. Oysaki bütün sûfler mensup oldukları dinin zahiri esaslarına bağlı kalmışlardır. Fakat onlar, dini dar anlamda sadece ibadetten/formel ödevlerden ibaret saymamışlar hatta bu formlara fazla değer de vermemişler (Öztelli, 1992: 60-61), daha doğrusu bu formları ahlak ve insanlık değerlerinden sonraya koymuşlardır. Dolayısıyla dinî coşku ve Tanrısal sevgiyi esas alan Türk sûfi öğretisinde olduğu gibi, Yunus'un düşüncesinde de genelde, esnaf, tüccar anlayışıyla yani cennet arzusu, cehennem korkusu, bağ u bostan, huri gılman ve kevser gibi maddi bir kâr ve kazanç için yapılan kulluk iğneleyici bir üslupla tenkîr ve tahkir edilmiştir. Figür, şekil ve suretle taat ve tapınma, ardıl şeyler olarak görülmüş hatta riyanın medarı olduğundan dolayı bazen terk bile edilmiştir. Bu yüzden Tanrı'ya bağlılık ve kulluk daha ziyade bilişsel ve coşkusal bir tavır olarak ele alınmıştır. Din öncelikle şekilde, surette değil canda ve gönülden olan kalbin kasıt ve yöneliminden ibaret olan bir olgu olarak düşünülmüştür. Tanrısal yetkinlik, Tanrı'ya yakınlık yahut uzaklık şekilsel ritüellerle, tenin taatiyle olan bir şey değil daha ziyade bilişsel ahlaki bir durum olarak kabul edilmiştir. Tanrı'dan kişinin uzaklaşması da namaz, abdest, oruç ve hac gibi formel ritüellerin yokluğu ile değil, kişinin iç dünyasındaki kin, kir, riya, haset, dedikodu, cimrilik, pintilik ve sabırsızlıkla, dünyaya/maddeye bağlılıkla, kalbin Allah'tan ayrılmazlığı, gafletle ilgili bir realite olarak görülmüştür. Yunus'un katı idealizminden dolayı madde ve suret kuşkusuz değersizdir. O bakımdan âşıkların nazarında dilsizlerin konuşma ve haberleri kulaksız dinlenir yani suretle, dil ve kulakla değil gönül/ can ile konuşulur, dinlenir ve anlaşılır (Toprak, 2006: 151). Görme de suret ve baş gözüyle değil gönül ve can gözüyle gerçekleşir. Sevgiden uzak olanların gönül gözleri kördür. Yâr'i görmeyen gönülün sevgisi sevgi değildir. Gönül gözünü dünya işinden alamayanlar, Yâr'i/Canan'ı görmekten de mahrumdur (Yunus Emre, 2013; 127-129; Tatçı, t.y: 21).

Dolayısıyla Türk düşünce tarihinin büyük pırlarından biri olan Yunus, aşağıdaki dizelerinde görüldüğü gibi içinde yaşadığı toplumun can u gönülden olmayan, şekilde kalan (Taş, 2010: 270), dünyevî amacı olan, başkalarının beğeni ve arzuları için yapılan şekilsel ibadet ve taatlerini eleştirmekte ve eleştiriye kendinden başlamakta, samimiyet, ihlâs ve içtenlikten yoksun riya ile yapılan amelden şikâyet etmektedir. Gösteriş olsun diye ibadet edip sonra günah işleyenlerden, halka Müslümanlık taslayan, gönül kıran, menfaatine düşkün olan ve şöhret peşinde gezen kimselerden ve devrinin hocalarından yana yakıla serzenişte bulunmaktadır (Çubukçu, 1973: 11). Medreselerde yarım yamalak okuyup da kendilerini derin hoca zanneden, dervişler aleyhine ileri geri şakiyan, erenler semâ'ına gülüşen, ehl-i dert dervişlere karşıp müdahale eden, onları kabullenmeyen cahil hocalardan, bu hocaların dervişlerle cedel ve çatışmalarından şikâyet etmektedir.

*Dostdur bizi okıyan üstümüze şakiyan
Şimdüç buçuk okıyan derin dânişmân olur
Dânişmânun câhili onamaz dervişleri
Dervîşile dânişmân yavlak arışgan olur
Bir niçenün gönline şeytânlar tolup durur
Erenler semâ'ına bunlar gülüşgen olur
Dânişmân oldı geldi okıduğında buldı
Ehl-i dert dervîşlere cânı karışgan olur
İy bî-çâre dânişmân eyit dervîş dervîşân
Dervîşlere irişen işine peşmân olur (Tatçı, t.y: 48; Gölpınarlı, 2006: Önsöz).*

Yunus, Çalab'a salt sevgi ve saygıdan kaynaklanmayan içinde cennet arzusu ve cehennem korkusunu barındıran ibadeti/kulluğu samimiyet ve ihlâstan yoksunluk olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla O'ndan başka salt saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğuna başkalarını inandıracak tarzda davranma biçimi olarak tanımlanan gösterişçi, kâr ve kazanç merkezli dindarlığı/riyayı, ağıyu bal zannedip parmaklayan kişinin durumuna ya da pişmiş aşı öldürücü zehir katmaya eşdeğer görmüştür. Şunu ifade edelim ki Yunus, şiirlerinde kendini eleştirse de (Kurnaz, 1991: 258-259) aslında toplumdaki şekilci, biçimci cennet arzusu ve cehennem kaygısına dayalı dindarlığı kendi üzerinden yermektedir. Yunus'un bu ifadelerini sufilere yönelik eleştiriler olarak kabul etmek gerekir (Taş, 2010: 273). Çünkü özellikle de toplum ve otorite baskısının olduğu dönemlerde şairlerin, ediplerin genelde çokça başvurdukları sembolik ve metaforik bir yoldu bu. Aşağıdaki beyitlerinde görüldüğü gibi Yunus, münafık/ikiyüzlü, cahil ve münkir dediği şekilci, biçimci şeriat ehli olanların, ulemâ-yı rûsûmun eleştirilerinden dolayı bizatihi kendisi bazı mana ve mesajları örtülü yani mecazi, kinai, dolaylı anlamlarla ifade etmeye çalıştığını, hatta "*Korkaram söylemeğe şeriat edebinden/Yohsa ayidayıdum dahi ayrukası haber*" (Tatçı, t.y: 23) beytinde de görüldüğü gibi şeriat adabından yahut zahir şeriat ehlinin korkusundan dolayı daha ileri gidip bazı esrarı söyleyemediğini de dile getirmiştir (Gölpınarlı, 1941: 36). Aşk ehlinin duygu, düşünce ve sözlerinin cahiller dediği zahir şeriat/kâl ehline ifşa edilmemesi gerektiğini aksi takdirde altın olan sözlerinin kadrini bilmeyeceklerini ve kızıl pul eyleyeceklerini de tembih eylemiştir.

Baskıdan söyleyemediği sözlerinin içine, tam tersine söylediği sözlerin ise başına dert açtığına, her bir kalleştten kendilerine bir taş geldiğine, nice taşların atıldığına ve Dost âşıklarının nice başlarının tutulduğuna ilişkin serzenişte bulunmuştur.

*Bî-çâre Yûnus'un altûn sözünü
Câhile söylemen kızıl pûl eyler (Tatçı, t.y: 77)*

*Hayf durur 'ışksuzlara 'ışkdan haber söylemek
Kim gerçek 'âşıkısa ben râzum ana dirin
Emânetdür sakıngıl 'ışk haberini zinhâr
Oturup degme yirde söyleme 'ışkun sözün
Cevherîler katında kâ'ide böyle durur
Kadrini bilmezlere göstermedi gevherin (Tatçı, t.y: 206)*

*Yûnus bu cezbe sözlerin câhillere söylemegil
Bilmez misin câhillerin nice geçer zamânesi (Köprülü, 1976: 314)*

*Söylerisem sözüm savaş söylemezsem cigerüm baş
Cihân tolu durur kallâş her birinden bir taş gelür
Gör niçe taşlar atılır dost için başlar tutulur
Gelür gönüle batılır hâlünüze hâldeş gelür (Tatçı, t.y: 74)*

Fuat Köprülü'nün pür ve saf bir gerçeklikle dile getirdiği gibi şeriat edebinden korktuğu için daha fazla îzâh-ı hakikat edemeyeceğini söyleyerek, bazen tamamıyla şeriatın zahirinden başka bir şey görmeyen şeriatçılara, zahitlere yakışan telkinlerde bulunmuştur. Çoğu zaman ise ilahî bir cezbe ile bu sınırın dışına çıkmıştır. Dolayısıyla aşk mezhebinin din olduğunu, zahir şeriat ehlinin o menzile eremeyeceğini, milletin her milletten ayrı; din ve diyanetinin mevcut dinlerden müstesna olduğunu, namazsız ve abdestsiz dost mihrabına vardığını itiraf eylemiştir (Köprülü, 1976: 312-313). Yunus'un inanç sisteminde zahir şeriat ehlinin hoşuna gitmeyecek birtakım hususiyetlerin varlığı inkâr olunamaz (Köprülü, 1976: 266). O bakımdan Yunus, zahir şeriat ehli/ulemayı rüsum tarafından dinî yol ve yöntemleri farklı olan âriflere, âşıklara, melâmet, münâcat ve müşâhede ehline yapılan eleştiri ve eziyetlere temas etmeyi ihmal etmemiştir. Hallac-ı Mansur'un "ene'l-Hak/ben O'yum O ben" dediği için ateşe atıldığını hem kendisinin hem de şeriat oğlanlarının bunu işittiklerini, mizahi ve alaylı bir üslupla Allah'a hitaben "Od'a yandırdın, külün savurdun/Öyle mi gerek Seni seveni?" diyerek gerçekte Hallac'a bunu yapanları iğnelemektedir. Dolayısıyla "O'nu gördüm demeyin, gördüm diyeni ateşte yakarlar" şeklinde kendine, melâmet ve maşûk ehline yapılan baskılara işaret ederek öğüt ve nasihatlerde bulunmuştur. Bu eleştiriler, aşağıdaki dizelerinde şöyle yer almıştır:

*Amelim her ne ki varsa riyadır
Acep ihlâsı ne unutmuşum ben
Aguya bal deyu parmak uzattım
Aşıma zehr-i katil katmışım ben (Toprak, 2006: 56)*

*Yunus bir söz söylemiş, hiçbir söze benzemez
Münafıklar elinden, örttü mâna yüzünü (Toprak, 2006: 175)*

*Çün Mansur gördü, Ol benem dedi
Od'a yaktılar, işittik anı
Od'a yandırdın, külün savurdun
Öyle mi gerek Seni seveni
Zinhar ey Yunus, gördüm demegil
Od'a yakarlar gördüm deyeni (Toprak, 2006: 177)*

Bu büyük şair ve düşünür ve onun ait olduğu Taptuk topluluğuna yönelik baskı, alay ve küçük görmeler sadece onun kendi çağında yüz yüze geldiği şeyler değildir. Kendisinden sonra da divancılar, medreseliler onu tanımak istememişler; küçük görmüşler, alay etmişlerdir. Hatta tekkede semah törenleri eşliğinde onun nefeslerini terennüm edenler için ölüm ferman ve fetvaları dahi vermişlerdir (Başgöz, 1999: 62-63; Öztelli, 1992: 11). Söz gelimi, Yunus'un tekke ve zaviyelerde teganni/müzik ile "Sen bir ulu sultansın, canlar içinde cansın/Çün ayan gördüm seni, pinhan kayusu değil", "Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç hûri/İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni" şeklinde söylenen şiirlerine ilişkin Ebus-suud Efendi'ye (ö. 982/1574) yöneltilen soruya verdiği fetvalar bu kabildendir. Ebus-suud, "El cevab: Evza' ve akval-i mezbure kemal mertebe fuhuş olduğundan gayrı, cennet hakkında söyledikleri kelime-i şenia küfir-i sarihtir. Katilleri mübahtır. Şeyhleri olan bî-din, hikâyet olan ef'al ve ekval men'e mübaşeret olunmazsa dahi ne lazım gelür demekle kâfir olduğundan gayrı, ol kabâyi-hi ibaret kabilinden addedüp ayet-i kerimeyi ana delil getirmekle tekrar kâfir olur. Ve bu itikattan rücu etmezse katilleri vacib olur" (Başgöz, 1999: 62-63; Öztelli, 1965: 5-6) şeklinde Yunus'un tekkelerde zikir ve ibadet maksadıyla okunan bu sözlerinin çirkin ve apaçık bir küfür olduğunu, bu sözleri söyleyenlerin öldürülmelerinin mubah hatta vacip olduğunu ifade etmiştir.

Cennet Nimetlerine Dayalı Kulluk Eleştirisi

Ulu Türk Bilgesi Yunus Emre'nin dinî, felsefî düşüncesinde şekil ve suretlerin bir önemi olmadığından dolayı, zahir şeriat ehlinin/ulemâ-yı rûsûmun cennet, sevap, köşk, saray, huri, gılman vb. maddî suretler karşılığında Tanrı'ya kulluğu eleştirildiği gibi tamu/cehennem korkusundan dolayı yaptıkları taat ve ibadetleri de tenkit edilmiştir. Dalkılıç'ın da belirttiği gibi O'na göre cennet arzusuyla birtakım erdemleri yerine getirmek yahut kulluk eylemek tek ve nihai gaye olmamalıdır, aksine bu gaye aşılmalıdır (Dalkılıç, 2019: 102). Yunus, aşağıdaki dizelerinde de görüldüğü gibi bu türden bir dindarlık anlayışını salt fayda, çıkar, kâr ve kazanç peşinde koşma, bezirgânlık/tüccarlık olarak

görmüştür. Kendisi ve âriflerin/âşıkların Tanrı'ya olan bağılıklarında hiçbir çıkar, kâr gözetmediklerini, faydayı, zararı, her tür metaı, tüm cihanı, ikilikten, senden, benden, her tür arzudan, sonlu olan zamandan hatta Tanrı'ya vuslatta perde kabul edilen küfür ve imandan bile vazgeçip bunları yağmaya/talana verdiklerini ifade etmiştir:

*Benim ol bezirgân kim, hiçbir assı gözetmedim
Çünkü assıdan da geçtik, ziyânı yağmaya verdik
Bu yolun ârifleri geçirmezler her metaı
Biz şöyle uryan gideriz, cihanı yağmaya verdik
Küfür ile iman dahi, hicap imiş bu yolda
Safalaştık küfürle, imanı yağmaya verdik
Senlik benlik olucağız, iş ikilikte kalır
Çıktık ikilik evinden, sen beni yağmaya verdik
Bu bizim pazarımızda, yokluk olur müşteri
Geçtik bitmez sağınçtan, zamanı yağmaya verdik
Pâyanlı devr ü zaman, nice anlasın Yunus'u
Pâyansız devre erdik, devranı yağmaya verdik (Toprak, 2006: 90)*

Yunus'un aşağıdaki şiirlerinde görüldüğü gibi Tanrı âşıklarının, gönülleri canları aşka tutulmuş olanların, dinden, mezhepten geçtiklerini, din ve mezhep seçmediklerini, bî-mezhep ve bî-millet (bî-din) olduklarını din ü milleti, mezhebi hatta bazen ibadeti bir tarafa bıraktıklarını, bunların yerine Tanrı aşkını koyduklarını (Çubukçu, 1973: 4) suret-i varlıklarında bulunan can ve gönüllerinin kalmadığını, aşkı başlatılan/Tanrı'nın tüm bunları bir tarafa bıraktığını, âşıkları ne İslam'a, ne dine, ne küfre, ne de imana konduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde canları aşka kalmış olanlara dinin şart ve farzlarının olmadığını, insanın Tanrı'ya yakınlığı yahut uzaklığı dört kitabı bin kez okuma(ma)kla değil, aşk ve aşksızlıkla bağlantılı olduğunu dolayısıyla aşk halini bilmeyen zahir ehlinin, dinlerini bir tarafa bıraktılar diye kendilerini ta'n ettiklerini dile getirmiştir. Bunların gerçekte dine, diyanete ihtiyaçlarının olmadığını, aşkın kendilerini harap etmesinden dolayı din ve diyaneti bilmediklerini, Tanrı için gönül gözüyle zaten dağ tepe aşkıtlarını, gayrı şekilsel zühd ü taate hacet olmadığını, aşk oduyla yananların zahir/şeriat ehlinde, ulemayı rüsumda olduğu gibi cennet arzusu veya cehennem korkusu için din ü taatte bulunmadıklarını, uçmak için taat kılmadıklarını, tamu için din tutmadıklarını, Dost'a olan sevgilerinden, işleri güçleri Dost/Tanrı olduğundan dolayı cennetten de cehennemden de cümle her şeyden fariğ ve azat olduklarını belirtmiştir. Gölpinarlı'nın kaydettiği gibi din, şeriat, iman, küfür, zevap, günah, cennet ve cehennem kayıtlarından kurtulup daimi bir huzur ve müşâhedede içinde hatta daha da ileri giderek "Oruç namaz sevak hac cürm-ü cinayetdürür/Fakir bundan azaddur hass-ı havas içinde", "Abdestimiz namâzımız doğrulukdur taatımız/Işk ile bağladık kamet safumuz kim ayıra" ifadeleriyle havas-ı havas tabakası arasında namaz, abdest, oruç, hac ve zekât gibi şeriatın şekli formlarından âzâde olduğunu ifade etmiştir (Gölpinarlı, 1941: 37-38). T. Halman'ın dile getirdiği gibi hocaların anlattığı cennet de cehennem de Yunus'un umurunda değil gibidir. Çünkü gerçek seven, kendi cennetini ve cehennemini gönlünde taşır. O bakımdan Yunus, cenneti peşkeş çekenleri de tam tersine cehennem ile tehdit edenleri de küçümser (Halman, 2003: 6-8). Sofularda olduğu gibi ne din sohbetine ve ne de ahirete, sevaba, cennete, köşke, huri ve gılmana gerek duymadıklarını, tek murat ve maksutlarının maşûka varmak ve vuslat olduğunu seslendirmiştir. Mezhep ü dinlerinin ise, Sünnî, Şîî, Haricî, Maturîdî, Eş'ârî, Hanefî, Şafîî, Malikî ve Hanbelî gibi zahir ehlinin itikadî ve amelî mezhepleri değil, tersine aşk mezhebi/Tanrısal sevgi olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Yunus gibi Dost aşkına ulaşanlar için dünyanın da ahiretin de ezelin de ebedin de dünün de bugünün de bir olduğu, Allah'ın kendilerine vaat ettiği zahir şeriat ehlinin sevindiği o görkemli ahiret gününün yani yarının Yunus için şimdi şu anda yaşadığı gün olduğunu dile getirmiştir.

*Dîn ü milletden geçer 'ışk eserini tuyan
Mezheb ü dîn mi seçer kendüyi yoga sayan
Işk kime kim irerse kendüden gayrı komaz
Işkdan zerre ayrılmaz kendüliginden tuyan
Uçmak'dan umusu yok Tamu'dan korkusu yok
Kendözin yavı kılup hayr u şer elden koyan
Âşıkları sorarsan bî-mezheb ü bî-millet
Yolda kalupdur sakın gice vü gündüz sayan
Küfr ü îmân ol yolda assı-ziyâna geçmez
Assı ziyândan fârig varlığı levhin yuyan (Tatçı, t.y: 193)*

*Dîn ü millet kodurdi ol benüm gönlüm alan
Anı gören kişiye ne gönül kalur ne cân
Tuymayanlar hâlümü dînin kodı dir bana
Neyile dîn beslesin cânı gönülsüz kalan
Sûretümde varlığım cânıla gönülidi
Kodurdi kamusını bana 'ışk bağışlayan
Işkun serhengi beni komaz hiç bir nesneye
Ne İslâm'da ne dînde anılmaz küfr ü îmân
Şart u farz olmaz anda cânı 'ışkda kalanda
Cevâb sözi dil söyler niçe bilsün bu lisân (Tatçı, t.y: 214)*

*Gökden inen dört kitâbı günde bin kez okurisan
Erenlere münkirisen dîdâr irak senden yana (Tatçı, t.y: 11)*

*Din ü millet sorar isen, âşıklara din ne hacet
 Âşık kişi harap olur; bilmez ne din, ne diyanet
 Âşıkların gönlü, gözü, mâşuk depe gitmiş olur
 Ayruk surette ne kalır, nice kılısar zühd ü tâat
 Tâat kılan Uçmak için, din tutan Tamu için
 Ol ikiden fâriğ olur, neye benzer bu işaret
 Her kim Dost sever ise, Dosttan yana gitmek gerek
 İşi gücü Dost olacak, cümle işten olur âzat (Toprak, 2006: 102; Tatçı, t.y: 15-16)*

*Sofilere sohbet gerek, Ahîlere Ahret gerek
 Mecnunlara Leylî gerek, bana seni gerek seni
 Cennet Cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri
 İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni
 Yunus'dürür benim adım, gün geçtikçe artar odum
 İki cihanda maksudum, bana seni gerek seni (Toprak, 2006: 114; Tatçı, t.y: 312)*

*Bular hot geçti Uçmak arzusundan
 Didâr göstermeye Sultan gerektir
 Niderim Uçmağın yahut huriyi
 Bana dergâhında seyran gerektir (Toprak, 2006: 133)*

*Ey âşıklar, ey âşıklar, aşk mezheb ü dindir bana
 Gördü gözüm Dost yüzünü, kamu yas düğündür bana
 Dost aşkına ulaşıldan, dünya Âhret bir oldu
 Ezel ebet sorar isen, dünle bu gündür bana
 Kullarına vâd eyledi, yarınki gün görnem dedi
 Ol dostların sevindiği, yarınım bu gündür bana (Toprak, 2006: 141-142)*

Yunus, başka dizelerinde de Tanrı'ya kulluğun sûrî cennet, cennet meta ve meteliği için değil salt maşûkun, maşûk olmasından dolayı yapılmaması gerektiğini coşkuyla işlemiştir. Ham sofilerin ve şeriat makamında kulluk eyleyen halkın, esnaf ve tüccar anlayışıyla Tanrı'ya kulluk ettiklerinden söz etmiştir. Yunus canını, cananın yoluna koyduğunu, sürekli O'nu bulmak, O'nu görmek ve O'na varmak ve O'nunla olmak için çabaladığını, cenneti arzulamadığını, cennet için bir arzusunun olmadığını, hiçbir zaman, kendileri için cennetin gerekmediğini, hiçbir vakit gönlünün cennete bakmadığını, kendilerinin çabalarının, gayretlerinin, yoksulluk ve düşkünlüklerinin bir bağ/bostan için olmadığını, Tanrı'nın "cennetim cennetim" dediği müminleri teşvik ettiği birkaç ev ve birkaç huriden ibaret olan cennete hiç heveslerinin olmadığını, hatta Tanrı'ya olan aşk ve arzusundan dolayı dünyada çift çift helal olan hurilerden dahi vazgeçtiğini, bu tür arzuların sofuların işi olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ala bir çardak için hasret kaldığı maşûku ve mahubunu terk etmesinin mümkün olmadığını, Firdevs-i ala bağlarının maşûkluk kaftanını giyen kişinin gözüne asla gelmeyeceğini, gönlünün aşk ateşiyle yandığını, her yerde Tanrı'yı aradığını, sekiz cennete, yüz bin huriye aldanmayacağını, maşûksuz cennete hiçbir surette bakmayacağını, akli başında olanın ücretle amel etmeyeceğini ve hurilere aldanmayacağını ifade etmiştir. Yine âşıkların, âriflerin bırakın uçmağın, huriyi candan baştan, her işten, hayal ü düştün, ağılu aştan ve yâd ü biliştün, bağ ü bostandan, gül ü reyhandan, her iki cihandan, dünyadan ve ahiretten, senlikten benlikten tüm ağıyardan vazgeçtiklerini, sekiz cennette bezenip gelen hurilere gönüllerinin meyletmeyeceğini, onları kabul etmeyeceklerini, huri ve gılmana el uzatmayacaklarını, huriler gelip "gönlünü bana ver" deseler de gönüllerini Dost'tan/Tanrı'dan başkasına vermeyeceklerini dile getirmiştir. Gerçek âşıkların Tanrı'nın uçmağın/cennetini sevmeyeceklerini ve arzu etmeyeceklerini, uçmağın aslında canlar/âşıklar için bir tuzak, bir zindan olduğunu, cennetten daha ileri bir makamı (vuslatı) tutmaya çalıştıklarını, yola düşüp Dost'a gittiklerini, cennetten de cehennemden de geçtiklerini, cenneti arzu etmenin kendilerinin değil ham softa zahitlerin işi olduğunu, o bakımdan dervişin tamudan korkmaması, huriyi de ummaması, maksudunun daima hak olması gerektiğini, Hakk'ı seven kişi için huriye ve kasra/saraya ihtiyacın olmadığını, Hakikat makamının Hak şehrinin kapılarında durup da âşığı çağıran hurilere âşığın varıp hurileri almasının onu Hak yolundan mahrum bırakacağını belirtmiştir.

*Gözüm seni görmek için, elim Sana ermek için
 Bugün canım yolda kodum, yarın Seni bulmak için
 Bugün canım yolda koyam, yarın ivazın veresin
 Arz eyleme Uçmağın, hiç arzum yok Uçmak için
 Benim Uçmak neme gerek, hergiz gönlüm ana bakmaz
 İşbu benim zârilğim, değıldürür bir bağ için
 Uçmak Uçmağım dediğin, müminleri yiltediğin
 Bir ev ile bir kaç hûrî, hevesim yok koçmak için
 Bunda dahi verdin bize, ol hûrîlerden çift helâl
 Andan dahi geçti arzum, arzum Seni görmek için
 Sofulara ver Sen anı, bana Seni gerek Seni
 Ben nice terk idem Seni, şol bir ala çardak için
 Yunus hasretdürür Sana, hazretini göster ana
 İşin zulüm değıldürür, dât eyleğil varmak için (Toprak, 2006: 120; Tatçı, t.y: 191-192)*

*Ma'şûklıgün hil'atini her kime giydürdün ise
 Gelmez gözine zerrece Firdevs-i a'lâ bâğları (Tatçı, t.y: 297)*

Yedi Tamu dedikleri, katlanmaya bir âhıma
Sekiz Uçmak aldamaya, bunda neye aldanayım
Yüz bin Hûri gelir ise aldamaya bu canımı
Aşkın gönlüm yağmaladı, senden nice usanayım (Toprak, 2006: 126)

Yidi Tamu didükleri katlanmaya bir âhuma
Sekiz uçmak eglemeye bunda niye egleneyin
Sekiz Uçmak 'arz olursa yitmiş bin Hûrî gelürse
Aldamaya bu cânımı bunda nite aldanayın (Tatçı, t.y: 216-217)

Sensin benim canım canı, Sensiz kararım yokdürür
Uçmak'ta Sen olmaz isen, vallah nazarım yokdürür (Toprak, 2006: 145)

Başında akli olan, ücretle amel kılmaz
Hurîlere aldanmaz, göz ile kaştan geçer (Toprak, 2006: 146; Tatçı, t.y: 57)

Nider âşık hânımanı, ya sensiz iki cihani
İki cihan feda Sana, kimesne güman dutmıya
Sekiz Uçmağın hurîsi, eğer bezenüp geleler
Gönlüm sevdiğinden özkeyi hiç kabul etmiye
Âhirette ne ola kim, dünyada ol olmiya
Hurî, gılman gelicek, âşık elin uzatmıya
Yunus Seni sevelden, beşaret oldu canına
Her dem yeni dirliktedir, hergiz ömrün eskitmiye (Toprak, 2006: 153; Tatçı, t.y: 5-6)

Huri gelip eydür ise, gönlün bana vergil deyu
Dost'tan artık kimseye, ben gönülümü verimezem (Toprak, 2006: 158)

Âşık mı derim ben ana, Tanrı'nın Uçmağın seve
Uçmak hot bir tuzaktır, eblehler canın tutmağa
Hak'kın gerçek âşıkları, istemezler Cennet'leri
Cennet'ten dahi ileri gider, makamın tutmağa
Tutulmadı Yunus canı, geçti Tamu'dan, Uçmak'tan
Yola düşüp Dost'a gider, ol aslına uyakmağa (Toprak, 2006: 155; Tatçı, t.y: 3)

Korkmaya Tamu'sından ummaya Hûrîsinden
Dâim anun maksûdı Hakk'un dîdârı gerek (Tatçı, t.y: 113)

Sensin benüm cânım cânı sensüz karârım yok durur
Uçmak'da sen olmazısan va'llâh nazarım yok durur
Seni gördüm güneş gibi Cennet bana zindân gibi
Cennet'üne zâhidün ko Uçmak'da arzûm yok durur (Tatçı, t.y: 43)

Zâhidün zühdiyile Cennet makâmı olur
Mâsivânun küllisi zindânıdur âşıklarun (Tatçı, t.y: 120)

Seni seven kişiye ne hâcet Hûr u Kusûr
Seni sevmeyen cânı Tamu'dur cümle makâm
İki cihân varlığı ger benüm olurısa
Sensüz bana gerekmez iş senünledür tamâm (Tatçı, t.y: 167)

Altıncı kapusunda bir Hûr oturur anda
Sana eydür gel berü olmasun kim varasın
Çün kim anda varasın ol Hûrîyi alasın
Bir vâyeden ötürü yoldan mahrûm kalasın (Tatçı, t.y: 197-198)

Dünyayı terk eden, onu sevmeyen, ona gönül vermeyen, daima ebedî hayatı dileyen, varını yoğunu aşk yoluna terk eyleyip Yâr'i bulup görenlerin, Yâr'in de terk ve tecrit tutum ve tavırlarından dolayı kendilerini sevdiği bu kişilerin, fani cihani terk eden âşıkların ve cömertlerin cennete; gönüllerinin, taç, hülle ve huriye bakmayacağını, bunları duyanların cennetten vazgeçeceklerini, terke uyanların huri ve köşkü istemeyeceklerini, Tanrı'nın tecellisini seyredenlerin başka bir yana bakmayacağını, başka bir şeye teveccüh etmeyeceklerini ısrarla vurgulamıştır. Bu pazarın akçesinin cennet, bağ bahçe, hülle, huri, taç değil aşk olduğunu, Dost'a yol almış olanların her iki cihani umursamayacağını, ilahî aşk nazarında sermayenin bir hiç, Dost huzurunda varlığın hükümsüz olduğunu, bir gönülde iki dilek yani hem Tanrı/Dost arzusu hem de dünya ve ahiretin bağ bahçe ve cennetlerinin, huri ve gılmanlarının olamayacağını şöyle dile getirmiştir:

Cömert olan kişi cennete bakmaz,
Gönlü, taç, hülle ve huriye akmaz,
Cennetten vazgeçer onu duyanlar,
Huri ve köşk istemez terke uyanlar.

Onun için tecelli vurur ona,
 Zerre kadar meyletmez hiç bir yana.
 Neye meyletsin tecelli gören er,
 Bakacak ondan daha güzel ne var?
 Netsin iki cihanı dosta giden?
 Akçe aşktır orda, ey pazar eden!
 Şu sermaye bir hiçtir aşk katında,
 Varlık hükümsüzdür dost hazretinde.
 Cömertlik edersen aşkı alırsın,
 Terkin tam olunca aşka kalırsın.
 Cömertlik bedelini aşk başışlar,
 Vardır aşk içinde acayip işler.
 Gerekmaz aşka ne sermaye ne mal,
 Bir gönülde iki dilek ne muhal! (Yunus Emre, 111-112)

Yunus Emre'nin cennetin köşkünü, sarayını, hurisini, gılmanını tüm sûri ve maddi metainı yadsıyan, İslam'ın batını, ezoterik sūfi yorumunu yansıtan şiirlerinin tam tersine Sünnî İslam'ın öncelediği şeriat makamı yani molla dindarlık duyuş ve düşünüş biçimini andıran şiirleri de söz konusudur. Cennetin ırmaklarından, öten bülbüllerinden, Tuba ağacı ve dallarından, cennet bağının güzel kokan güllerinden, yiyip içip eğlenenlerden, cennetin altın direklerinden, gümüş yapraklarından, aydan yüzleri daha parlak, sözleri şekerden daha tatlı olan huri kızlarından, sekiz cennetin kapılarının açılmasından ve kevser şarabının içilmesinden söz eden şiirleri bu kabildendir (Başgöz, 1999: 27-30; Toprak, 2006: 171-172). Yunus'un bu tür şiirleri, yukarıdaki şiirlerindeki meyil ve muhtevayla tamamen ayrılmaktadır. Bu da muhtemelen ya bu şiirlerin Yunus'un ömrünün farklı dönemlerine yani medrese-tekke, Molla Yunus-Derviş Yunus şeklinde iki ayrı döneme ait olmasından, dolayısıyla düşüncesinin evrilmesinden yahut da sûri, şekli cenneti metheden şiirlerin sonradan ona nispet edilmesinden veya kendine yönelecek baskıları yumuşatmak maksadıyla bizatihi kendisi tarafından söylenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Şiirlerindeki tema ve temayül farklılığı her ne sebepten kaynaklanıyorsa kaynaklansın şunu ifade edelim ki bu şiirler bize göre, şeriat makamı yani molla dindarlık duyuş, düşünüş ve yaşam biçiminin tamamen gereksizliğini değil tam tersine ideal kulluk formları olmadığını aslında dile getirmektedir. Çünkü tüm mistik tasavvufi öğretilerde ruhtan yoksun salt biçim, form, kalıp ve şekillerin ya hiç önemi yoktur ya da ruha, öze, bilince nispetle bunlar ikincil değerdedir.

Cehennem Korkusuna Dayalı Kulluk Eleştirisi

Türk sūfisi Yunus'ta cennet meta/nimetleri için Tanrı'ya kulluk uygun bulunmadığı gibi aynı şekilde cehennem korkusuyla da ona kulluk hoş karşılanmamıştır. Hatta aşağıdaki şiirlerinde de görüldüğü gibi Tanrı'nın esin, şefkat ve merhametine olan güveninden dolayı, yakıp yıkan dolayısıyla da bu yüzden kendine boyun eğilmesi gereken zahir şeriat ehli Tanrı ve din anlayışını mizahi ve alaylı bir üslupla eleştirerek cehennemi, aşk, cezbe ve marifet ehli için bir gölgelenme, varıp yatma; kıldan ince kılıçtan keskin sırat köprüsünü ise ev yapma yeri olarak görmüş, yedi tamunun (cehennemin) ilahî aşk ateşi âhına dayanamayacağını, âşıkların âhının yedi veyil tamusunu kül eyleyeceğini belirtmiştir.

Sırat kıldan incedir, kılıçtan keskincedir
 Varıp anın üstüne, evler yapasım gelir
 Altında Gayya vardır, içi nar ile püdüdür
 Varuben ol gölgede, biraz yatasım gelir (Toprak, 2006: 92)

Yedi Tamu dedikleri, katlanmaya bir âhıma (Toprak, 2006: 126)

Yidi veyil Tamu'sını kül eyler 'âşıklar âhi
 Kasd ider sekiz uçmağı nûr ide nûra katmaga (Tatçı, t.y: 3)

O bakımdan dünyayı da ahireti de varlığı da yokluğu da terk eden, arkasına bırakan bu âşıklara mahşerde ve kabirde sorgu, sual edilmeyeceğini, hesap sorulmayacağını, âşıkların öteye dair korku, kaygı ve endişelerinin olmayacağını, ilm ü amel in oraya sığmayacağını, onlar için ne terazi ne sırat ve ne de kıyametin söz konusu edileceğini, dünya malı, ahiret korkusu ve kaygısının bir pul kadar bile onların nazarında değerinin olmadığını aşağıdaki dizelerinde şöyle ifade etmiştir:

Soru hesap olmayı sar dünya âhuret koyana
 Münker ü Nekir ne sorar, terk olucak cümle murat
 Havf ü reca gelmez anda, varlık yokluk bırakana
 İlm ü amel sığmaz anda, ne terazi ne sırat
 Ol kıyamet bazarında, her kula başı kaygısı
 Yunus sen âşıklar ile hiç görmeyesin kıyamet (Toprak, 2006: 102; Tatçı, t.y: 16)

Azrâil gelmez canıma, sorucu gelmez sinime
 Bunlar beni ne sorsunlar, anı sorduran ben oldum (Toprak, 2006: 147)

Âşık kim cânâ kaldı, âşık olmaz
 Can terkin urmayan mâşuka ermez
 Âşık bir kişidir, bu dünya malın
 Âhuret gussesin bir pula saymaz (Toprak, 2006: 148)

Yunus Emre, bu düşüncelerinden dolayı halkı cehennemle korkutan zahir şeriat ehli fakihler, müderrisler ve Molla Kasımlar (ulemâ-yı rûsüm) tarafından ta'n edileceğini, mühlitlik, zındıklık ve ibahiyecilikle suçlanacağını, sigaya çekileceğini hatta mizahi alaycı bir üslupla gönülleri olsun diye biraz yanmak istediğini de dile getirmekten geri durmamıştır. Nitekim onun şiirleri dine diyanete aykırı, küfür sözler içerdiğinden dolayı mutaassıp bir müderris Molla Kasım adında birinin bu şiirleri şeriata aykırı bulduğu, bundan dolayı bin tanesini yakıp yele verdiği, binini yırtıp suya attığı, geriye kalanları da yok etmek isteyince "*Derviş Yunus bu sözü, eğri büğrü söyleme/Seni sigaya çeker, bir Molla Kasım gelir*" beytine rastladığı, bu nedenle onun keramet ehli bir kişi olduğunu anlayınca geriye kalan bin şiire dokunmadığı, yakılan bin şiirin gökte melekler, yırtılıp suya atılan binin sudaki balıklar, diğer binin de insanlar tarafından okunduğu yönündeki halk söylenceleri de bu gerçeğe işaret etmektedir (Toprak, 2006: Sunuş; Başgöz, 1999: 25; Timurtaş, t.y: 24; Öztelli, 1992: 27; Özçelik, 2010: 55). Bu söylenceler, her ne kadar efsanevi özellikte olsa da kadılar, müderrisler, müftüler, mollalar tarafından onun şiirlerine yönelik tepki, baskı ve yasaklamalara dair içinde bir tarihsel gerçekliği barındırdığı kuşku götürmez. Yine "*Mukaddema halvetiyyeden gelüp merhum olan bizim malumumuzdur, ana Şeyh Yunus derler idi ve bir miktar mübahî-meşreb (dinî, ahlakî her türlü kayıttan azade) idi ve haric-i tarikten (ehl-i sünnet harici) olmakla e'ezze (e 'izze)-i kiram anı kabul eylememişler idi.*" (Belleten, 1966: 117/66 aktaran Öztelli, 1992: 35) şeklinde 16. yüzyılın başlarında yazılmış olan es-Seyyid Burhaneddîn'in *Menâkıb*'ındaki ifadelerde de görüldüğü üzere ulema, Ehl-i Sünnet dışı mübahî meşreb olmakla onu nitelemiş ve dolayısıyla kabul etmemişlerdir. Benzer şekilde Yunus Emre ile çağdaş Türkistan asıllı ve Hoten Türkmenlerinden olan Niğdeli Kadı Ahmed'in *el-Veledü'ş-Şefik* adlı eserinde de Taptuklular denen bir zümrenin medreseliler ve onlara uyan tekkeliler tarafından hoş görülmediğini, haklarında çeşitli iftiralarda bulunulduğunu, çeşitli söylentiler olduğunu öğrenmekteyiz (Negîdî, 4518: 41b; Gölpınarlı, 2006: Önsöz). Hatta Taptuk Emre ve Yunus, mubahiyyeci Türk şeyh ve pirlereinden addedilmişlerdir (Negîdî, 4518: 21b; Tekindağ, 1966; 79). Ne var ki Yunus bu müderris ve mollaların medresede Tanrı ile insan arasına perde olan zahirî şeriat ilimleriyle, din ve dünya bilimleriyle arayıp bulmaya çalıştıkları şeyi, daha doğrusu Tevrat, İncil, Furkan ve Zebur'da buldukları beyanı, kendilerinin gerçekte harabat (âşıklık) yani Tanrı ve insan sevgisi içinde, tekkede, cümle varlıkta/vahdet-i vücutta bulduklarını da "*harâbât içinde buldum ise ne oldu*", "*Tevrat ile İncil'i, Furkan ile Zebur'u Bunlardaki beyanı, cümle vücûdda bulduk*" ifadeleriyle, onların kendilerine yönelik eleştirilerine adeta bir cevap oluşturarak çağının mollalarıyla mücadele etmiştir. Eyuboğlu'nun deyişleriyle Yunus softalara, yobazlara karşı, bu dünyayı hiçe sayıp öbür dünyayı övenlere karşı, bu dünyada adam olmak kendi kendisini ve küçük çıkarlarını yenmek isteyenlerden, çıkarıcı midencilere karşı idealistlerden yana olmuştur. Yunus'un dindarlığı su götürmez ama onun dindarlığı softaların cennetine ve sırat köprüsüne değil, insanlığa, insan yüreğine, doğruluğa ve fakir fukaranın mutluluğuna çevrildir (Eyuboğlu, 1971: 19-20, 22-23). Bu düşünce ve duygularını şöyle dile getirmiştir:

*Oda gölgedir deyu, ta'n eylemen hocalar
Hatırınız hoş olsun, biraz yanasım gelir
Derviş Yunus bu sözü, eğri büğrü söyleme
Seni sigaya çeker, bir Molla Kasım gelir (Toprak, 2006: 92)*

*Danışmentler, âlimler medresede buldu ise
Ben harâbât içinde buldum ise ne oldu (Toprak, 2006: 103; Tatçı, t.y: 320)*

*Tevrât ile İncil'i Zebûr ile Furkân'ı
Bunlardaki beyânı cümle vücûdda bulduk (Tatçı, t.y: 105)*

Yukarıdaki şiirlerde görüldüğü gibi marifet ve hakikat makamı ehlinin yani Hakk âşıklarının cehennem ateşi/azabı, amellerin tartımı, hesap ve mizan vb. unsurları yadsıyıp hafife alır görünen şiirlerinin yanı sıra şeriat makamı dinî duyuş ve düşünüş biçimini andıran şiirleri de söz konusudur. Söz gelimi, zebanilerin günahkârları tutup sürükleyip cehenneme götüreceklerinden, Tanrı buyruğunu tutmayanların cehennemde pişip biryân olmalarından, derilerinin yanıp tütmesinden, cehennemde titreyip feryâd u figân etmelerinden, Mâlik'in cehennemliklere çağrılarında, amellerin tartılıp gizli olan şeylerin ortaya çıkmasından söz eden şiirleri bu kabildendir (Tatçı, t.y: 10). Bu anlamda Yunus'un şiirlerinde iki din anlayışını bir yandan, cennet metaı (nimetleri) arzusuna ve cehennem azabı korkusuna dayalı İslam'ın Sünnî yorumunu (ortodox), öte yandan da bu kaygıları bir tarafa bırakmış batınî, ezoterik (heterodox), tasavvufî, sûfî yorumunu görürüz. Bunların birinde Yunus, medreseden yetişme işinde gücünde, evinde barkında, namazında, kurulu düzenle uyumlu bir molladır; ötekinde tekkeye postu sermiş dervişlerin, mollaların ve beylerin eksikliklerini, yanlışlarını dile getiren eleştiren bir dervîştir (Başgöz, 1999: 27-28). Onun şiirlerindeki bu farklı eğilimler, muhtemelen daha önce de cennet anlatımlarıyla ilgili söylediğimiz gibi ya bu şiirlerin Yunus'un ömrünün farklı dönemlerine ait olmasından, dolayısıyla Molla Yunus, Garip Yunus, Derviş Yunus ve Âşık Yunus şeklinde düşüncesinin evrilmesinden yahut da sûri, şekli azap ve korku şiirlerinin sonradan ona nispet edilmesinden kaynaklanıyor olabilir. Daha da önemlisi, içinde bulunduğu durumun yansımaları olabilir. Çünkü O, dergâhında müritlerini gâh dinin ritüellerini yaşamaya, gâh ilahî aşka yönlendiren gâh kendi tasavvufî iştihâkına eleştiri getiren mollalara karşı savunma yapan bir şeyh/pîr pozisyonundadır. Dolayısıyla bu durumlar, bir çelişki ve yakıştırma değil, muhataplarına ve içinde bulunduğu duruma göre tavır ortaya koyma olarak ele alınmalıdır.

Sonuç

Bu çalışmada Yunus Emre'nin eserlerinde yer alan, dindarlık biçimlerinden addedilen esnaf ve tüccar anlayışı, cennet, bağ, bahçe, huri ve gılman beklentisi ve cehennem korkusuyla Tanrı'ya kulluk eleştirileri ele alınmıştır. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı bu araştırma neticesinde, Yunus Emre'nin Tanrısal sevgiden, özden, samimiyet ve ihlâstan yoksun dindarlık eleştirisi, başka bir deyişle bağlı olduğu amaç, ülkü açısından içinde bulunduğu Müslüman/sûfî toplumun ve zahir şeriat ehlinin şekil ve görüntüde kalan dünyevî ve uhrevî kâr ve kazanç merkezli dinî tutum ve tavırlarına, din ve Tanrı anlayışlarına yönelik 13. ve 14. yüzyıla has sûfî perspektiften bir öz eleştiri prototipi ortaya konulmuştur. Genel olarak dönemin Müslümanlarının, özelde ise şeyh, derviş, müderris ve fakihlerin "Tanrı, salt Tanrı olduğu için", "Tanrı, övgüye ve kulluğa layık olduğu için" değil de salt cennetin/ uçmağın madde ve metaı/nimetleri, hurisi ve gılmanı, bağ u bostanı; cehennem/ tamu korkusu için yapılan taat ve ibadetlerin; dindarlık anlayışlarının eleştirildiğini Yunus'un dilinden görmüş olduk. Buradaki eleştirilerin çok eskiden beri devam eden tekke-medrese çekişmesinin bir uzantısı olduğu gözardı edilmemelidir. Bununla birlikte

bu eleştirilerin Tanrı ve din ile ilişkilerimizi yeniden gözden geçirip düşünmemize fırsat vereceğini, aynı şekilde Türk İslam literatüründe araştırmacıları bekleyen bu türden daha nice öz bakış ve öz eleştirilerin, otokritik düşüncenin gün yüzüne çıkarılmasına ve araştırılmasına ön ayak olacağını ümit etmekteyiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Başgöz, İ. (1999). *Yunus Emre*. Cumhuriyet Dünya Klasikleri Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1973). "Yunus Emre ve Din Felsefesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XIX, 1-15.
- Dalkılıç, B. (2019). *Yunus Emre*. İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Eyuboğlu, S. (1971). *Yunus Emre*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1941). *Yunus ile Âşık Paşa ve Yunus'un Bâtınlığı*. İstanbul: Kenan Basımevi.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Halman, T. (2003). *A'dan Z'ye Yunus Emre*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kadı Ahmed. Negîdî, *el-Veledüşşefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk*. Fatih Ktp. Nr. 4518, 21b, str. 15-19.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. 3. Bsk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurnaz, C. (1991). "Yunus Emre'de Tenkit". *Türk Kültürü Araştırmaları*. XXIX, 1-2, 257-263.
- Özçelik, M. (2010). *Bizim Yunus*. Ankara: Eskişehir Valiliği Yayınları.
- Öztelli, C. (1965). "Şeyhü'l-İslam Ebus Suud Efendi'nin Fetvalarında Yunus İlahileri". *Emre Dergisi*, 2 (16), 5-6.
- Öztelli, C. (1992). *Yunus Emre Yaşamı ve Bütün Şiirleri*. 4. Bsk., İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- Taş, İ. (2010). *Yesevi ve Yunus'ta Sufi Eleştirisi*. I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu, 22-23 Mayıs 2009-Karaman, 2010, 265-284.
- Tatçı, M. (t.y). *Yunus Emre Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tekindağ, M. C. Ş. (1966). Büyük Türk Mutasavvıfı Yunus Emre Hakkında Araştırmalar. *Bellekten*, 30 (117), 59-90.
- Timurtaş, F. K. (t.y). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Toprak, B. (2006). *Yunus Emre Divanı*. 3. Bsk., İstanbul: Odunpazarı Belediyesi Yayınları.
- Yunus Emre, *Nasihâtler Kitabı (Risâletü'n-Nushiye)*. 2013. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları.

Structured Abstract

In the poems of Yunus, who was the great Turkish thinker of the Middle Ages, human being in doubt, the worldly life, divine love, unity, observation, struggle, unity of existence, everything being folded in human beings, well-being, world and human mortality, death, after-death, life in the grave, heaven, hell, judgment, the *mizan* (i.e. the “scales”), life in the hereafter, wasting of the life, four doors and forty maqams, sharia, the cults, the true wisdom, and truth, human beings creation from the soil, separation from the original self, alienating after coming to the world, not looking down on anyone, seeing everyone as equal, being humble, not being proud, not being vindictive and arrogant, not being angry, not being harbor enmity, not being deceived by form and appearance, and similar other religious, mystical and moral issues are discussed. No doubt, it has great importance to examine and study the religious thought system of Yunus Emre, who was a Turkmen Sheikh from Khorasan, who had great effects on the spread of Yasawi school, and the Islamization and Turkification of Anatolia. When the literature was reviewed, it was seen that hundreds of articles and dozens of books have been written about his religious, mystical, moral, social, cultural, political, historical, scientific and literary personality. However, as far as seen, no study has been found on the understanding and criticism of worshiping God with the understanding of tradesmen and merchants, which is a form of religiosity, with the expectation of vineyards, gardens, houris and gilmans, the apocalypse, grave, interrogation, fear of demons and hellfire in these scientific products. For this reason, in the present study, the criticism of servitude to God performed with the understanding of a merchant in *Risaletu'n-Nushiye* and *Divan*, which consisted of different copies and editions of Yunus Emre, was examined in detail. The self-interested and utilitarian religiosity critique, devoid of love and respect for God, basic human values and morality, namely, the behavior of lovers centered on divine enthusiasm and experience, the Sufi society in which they lived, and the people of the apparent sharia, the God who does not create moral awareness and responsibility, and his judgment of religious understandings, his self-criticism, are discussed in Yunus Emre's poems. The religious understanding of the Sufis and the people of apparent Sharia absent essence, divine love, sincerity and sincerity, namely, whether or how this Turkish dervish denied the religious attitudes, which remained in the form and appearance, based on the commodity (i.e. the blessings) of heaven and the fear of hell, self-interest and profit, on the contrary, it was uncovered whether servitude arising from respect and love to God is prioritized or not.

There are also poems that resemble the religious perception and thinking of the sharia mode based on the torment and fear of hell as well as hell fire/torment, weighing of deeds, reckoning, trial balance, as well as other poems, which seem to deny and underestimate the elements. For example, his poems mention how demons will drag sinners away and take them to hell, those who do not obey God's commands are burnt in hell, their skins burning, trembling in hell and crying out, Malik's calls to the people of hell, deeds are weighed and hidden things are revealed. In this sense, we see the mystical, Sufi interpretation in the poems of Yunus deals with the two religious understandings, on the one hand, the Sunni interpretation of Islam (i.e. in Orthodox sense) based on the desire for heavenly goods (i.e. the blessings) and the fear of the torment of hell, on the other hand, the esoteric (i.e. in Heterodox sense), which left all these expectations and concerns aside. In one of them, Yunus is a mullah who is in harmony with the established order in his work from the madrasah, in his strength, in his shelter at home, in his prayers, and in the other, he is a criticizing dervish who expresses the shortcomings and mistakes of dervishes, mullahs and gentlemen who live in the dervish lodge. These different tendencies in his poems may be because of either the fact that these poems belong to different periods of Yunus's life, and therefore, his thoughts as Mullah Yunus, Garip Yunus, Yunus the Dervish, and Yunus the Lover evolved, or because his poems encouraging the blessings of heaven and scare him with the torment of hell were later attributed to him. More importantly, it can also be a reflection of the situation he was in. Because he was in the position of being a sheikh/elderly who defended his followers against the mullahs who lead his followers to live the rituals of religion and love divinely, and sometimes criticized his own mystical aspirations. For this reason, these can be considered not as a contradiction and ascribe, but as an attitude according to their interlocutors and the situation they were in.

Briefly, as a result of this study, in which the method of document analysis was used, Yunus Emre's critique of religiosity absent divine love, essence, sincerity, namely, the worldly sense of the Muslim/Sufi society and the people of the apparent sharia, in terms of the purpose/ideal to which he was attached, were revealed. A prototype of self-criticism was put forward from the 13th and 14th century Sufi perspective on religious attitudes and attitudes based on otherworldly profit and gain in the study, and their understanding of religion and God were addressed. In general, the Muslims of the period, and sheikhs, dervishes, professors, muftis, mullahs, and jurists in particular were not considered because “*God is merely God*” or “*because God is worthy of praising and servitude*”, but rather the matter and commodity/blessings, houris and blessings of heaven/flying gilmans, vineyards and orchards, the obedience and worship for the fear of hell were all seen in Yunus's language and their understanding of religiosity was criticized. It should not be overlooked that the criticisms here are an extension of the ancient dervish lodge-madrasa conflict. However, we still hope that these criticisms will give us an opportunity to re-consider and think about our relations with God and religion, and also, many more such self-views and self-criticisms that await researchers in the Turkish-Islamic literature will uncover the auto-critical thought.